

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ПРОГРАМИ РОЗСЛІДУВАННЯ БАНДИТИЗМУ

Розслідування злочину – це складний процес пізнання, що відбувається в конкретних часових і просторових рамках і в певних умовах оточуючого середовища. Зазначені обставини (час, місце і зовнішнє середовище) взаємозалежні один від одного об'єктивними і суб'єктивними факторами, що постійно змінюються і безпосередньо впливають на поведінку осіб, втягнутих у зв'язку зі вчиненням злочину у сферу кримінального судочинства.

Розробка тактичних і методичних рекомендацій традиційно провадиться щодо конкретної слідчої ситуації або певної їх групи. Тому важливо окреслити коло типових слідчих ситуацій, які найчастіше складаються на початковому етапі розслідування бандинтизму.

Слід відзначити той факт, що ситуаційний аналіз міцно зайняв своє місце як у методології криміналістики, так і в окремих криміналістичних теоріях. Особливий внесок у розробку даного методу внесли В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, Т.С. Волчецька, Л.Я. Драпкін, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, М.В. Салтевський, М.П. Яблоков та деякі інші вчені.

Історія виникнення та становлення категорії слідчої ситуації в криміналістиці свідчить про значну складність визначення її змісту та місця в системі криміналістики, на що неодноразово зверталася увага у ході наукових дискусій [1, с.138-139]. Однак, незважаючи на те, що проблема слідчої ситуації довго розроблялася в криміналістичній науці, результатом чого стала поява цілком сформованого вчення про слідчу ситуацію, однозначність у розумінні даного криміналістичного феномена відсутня.

Проведений узагальнюючий аналіз наукової літератури дозволяє переконливо стверджувати, що практично усі вчені пропонують розглядати слідчу ситуацію як головну умову діяльності із розслідування злочину. Однак вже при першому знайомстві з конкретною інтерпретацією слідчої ситуації помітна відсутність єдиного розуміння її сутності. Порівняльний аналіз багатьох дефініцій слідчої ситуації дозволяє дійти висновку про те, що більшість учених слідчу ситуацію визначають за одним з трьох варіантів: 1) як обстановку розслідування; 2) як доказово-інформаційний стан розслідування; 3) як обстановку і стан розслідування [2, с.6].

Ще більше проблем виникає при спробі встановити зміст та сутність слідчої ситуації. Дотепер дискусійними залишаються питання щодо наявності в ній суб'єктивних чинників, про природу складових елементів, особливості впливу різних факторів тощо.

Так, наприклад, Р.С. Белкін, визначаючи сутність та зміст слідчих ситуацій, спочатку відокремлює об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на їх формування. До числа об'єктивних факторів він відносить: наявність і характер доказової і орієнтуючої інформації, яка є у розпорядженні слідчого, що залежить від механізму розслідуваної події та умов виникнення її слідів у навколишньому середовищі; наявність і стійкість існування ще невикористаних джерел доказової інформації, а також надійних каналів надходження орієнтуючої інформації; інтенсивність процесів зникнення

доказів і сила факторів, що впливають на ці процеси; наявність у даний момент у розпорядженні слідчого або органу дізнання необхідних сил, засобів, часу і можливостей їх використання оптимальним чином; існуюча в даний момент кримінально-правова оцінка розслідуваної події.

До суб'єктивних факторів Р.С. Белкін відніс: психологічний стан осіб, відносно яких проводиться розслідування; психологічний стан слідчого, рівень його знань та вмінь, практичний досвід; здатність слідчого приймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах; протидія встановленню істини з боку злочинця і його зв'язків, а іноді потерпілого і свідків; сприятливий (безконфліктний) хід розслідування; зусилля слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації у сприятливому для слідчого напрямку; наслідки помилкових дій слідчого, оперативного працівника, експертів, понятих; наслідки розголошення даних попереднього розслідування; непередбачені дії потерпілого або осіб, не причетних до розслідуваної події.

З урахуванням цього Р.С. Белкін виділяє чотири групи елементів (компонентів) слідчої ситуації: компоненти психологічного характеру; компоненти інформаційного характеру; компоненти процесуального і тактичного характеру; компоненти матеріального і організаційно-технічного характеру [3, с.137].

На наш погляд, знання структури і змісту слідчих ситуацій є, безсумнівно, корисними з точки зору упорядкування і організації відомостей про них. Для з'ясування їх змісту істотне значення має відповідь на запитання: які за характером умови (обставини, фактори) розслідування слід розглядати як компоненти слідчої ситуації? Відповіддю на це запитання може бути те, що слідчу ситуацію утворюють тільки ті умови (обставини, фактори), які впливають на процес розслідування конкретної кримінальної справи.

Слідчій ситуації іноді приписують властивості повторюваності або змінюваності. Навряд чи з цим можна погодитися. Оскільки ситуація є положенням або станом, які відображають криміналістичну своєрідність моменту розслідування, вона статична за характером, адже фіксує обстановку та хід розслідування у певний момент. Зміна обставин призводить насправді не до зміни даної ситуації, а до виникнення іншої, нової слідчої ситуації.

Таким чином, слідчу ситуацію варто розглядати як сукупність умов різного характеру, які склалися на певному етапі розслідування і перебувають у відносній статистиці та залежності, як із процесуальними особливостями слідства, так і з криміналістичними.

У той таки час навіть за умови визнання за слідчими ситуаціями визначального положення серед інших факторів, які обумовлюють хід розслідування, саме по собі їх виділення та опис є недостатніми, оскільки ці дії не внесуть ясності у механізм впливу ситуації на відповідні процеси. Інакше кажучи, знання про слідчу ситуацію повинні бути доповнені механізмом її впливу на процес розслідування, тобто розглядом того, як саме за даних умов необхідно організувати і реалізувати програму розслідування. З методичної точки зору це стає можливим лише завдяки типізації слідчих си-

туацій, тобто визначенню сукупності умов (факторів, обставин), що впливають на розслідування групи однорідних злочинів [4, с.5].

Аналіз слідчої практики дає можливість визначити типові процеси розвитку слідчих ситуацій на різних етапах розслідування (і головним чином, на початковому), що призводить до об'єктивної можливості їх розпізнавання. Визначення низки типових слідчих ситуацій на основі вивчення закономірностей їх формування та розвитку надає можливість згрупувати їх за окремими критеріями (як правило, інформаційним) як на початковому, так і на наступних етапах розслідування. Таке групування дозволяє формувати безпосередні завдання, що мають бути вирішені в цілях повного і всебічного розслідування злочинів.

Ми зв'язуємо регулюючу роль слідчих ситуацій із властивими їм тактичними завданнями. Поза чітким визначенням завдань і створенням програм розслідування в тій чи іншій слідчій ситуації говорити про них як про умову діяльності із розслідування злочинів не має сенсу. Адже оцінка змісту слідчої ситуації неминуче повинна визначити, що саме й у якій послідовності необхідно зробити, аби вплинути на неї.

Аналіз ситуації виявляє «те, що є», порівнює з «тим, що повинно бути», і визначає «те, що і як варто зробити». Врешті-решт значення слідчої ситуації полягає не в констатації умов криміналістичної діяльності, а в конкретизації завдань, які випливають з них. Визначення завдань обумовлює напрямки їх реалізації, а ті в свою чергу встановлюють послідовність та визначають динаміку слідчих дій, перехід однієї ситуації в іншу (наприклад, несприятливої в сприятливу, початкової – у проміжну, проміжної – у кінцеву), а це, у свою чергу, забезпечує оптимальний характер діяльності із розслідування злочинів.

У декількох словах зупинимось на теоретичному і практичному значенні типових слідчих ситуацій.

Типові слідчі ситуації, визначені в процесі вивчення і узагальнення практики розслідування злочинів конкретної категорії, є структурними елементами окремої криміналістичної методики. Якщо криміналістична характеристика злочину, як елемент методики, є основою (джерелом) для розробки відповідних комплексів методичних рекомендацій із розслідування, то типова слідча ситуація – вихідним (початковим, відправним) положенням (сукупністю факторів) у розробці таких рекомендацій. Крім того, типові слідчі ситуації використовуються для визначення тактичних завдань розслідування і вже на цій основі створюються програми розслідування.

З урахуванням цього, вважаємо, що немає підстав для твердження про те, що «слідча ситуація вчиняє на методику розслідування ще більш глибокий вплив, ніж криміналістична характеристика злочину» [5, с.139]. За ступенем впливу на методику розслідування вони не порівнювані поняття.

Практичне значення слідчих ситуацій дещо інше. М.П. Яблоков цілком справедливо відзначає, що на практиці вони дозволяють: належним чином зорієнтуватися у всьому різноманітті фактичного й іншого положення речей протягом розслідування з метою одержання даних для тактичних і

стратегічних рішень у справі; висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії і визначити (скорегувати) правильний напрямок подальшого ходу розслідування; намітити оптимальний вибір слідчих, оперативно-розшукових дій, криміналістичних операцій і доцільну їх черговість; звести до мінімуму кількість методичних рішень слідчого, заснованих на пробах і можливих помилках [6, с.89].

Типові слідчі ситуації істотно відрізняються від конкретних і за значенням, і за змістом. Типова ситуація по суті є лише сукупністю загальних рис окремих елементів, властивих низці конкретних ситуацій, а тому є свого роду науковою абстракцією. При розробці моделі типової слідчої ситуації для використання її як вихідного положення при підготовці комплексів методичних рекомендацій із розслідування злочинів окремого виду (групи) необхідно, на нашу думку, дотримуватись таких правил:

- по-перше, варто звести моделі типової слідчої ситуації до сукупності даних (доказів, оперативної інформації й інших відомостей), якими володіє слідчий у конкретний момент розслідування;

- по-друге, типізувати, насамперед, необхідно ті слідчі ситуації, які виникають на самому початку розслідування, тому що вже з цього моменту перед слідчим постають тактичні завдання загального характеру;

- по-третє, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування повинні містити в собі мінімум можливої інформації (доказів, оперативних даних) про злочин та особу, яка його вчинила;

- по-четверте, при виділенні декількох типових слідчих ситуацій потрібно прагнути до того, щоб мінімум можливої інформації в них був різномірний. Іншими словами, варто уникати включення в типові ситуації елементів, що повторюються.

У повній відповідності з викладеним спробуємо здійснити типізацію слідчих ситуацій, що виникають при розслідуванні бандитизму.

За джерелом відомостей про подію злочину та інші важливі факти можна виділити дві групи слідчих ситуацій:

1. У результаті проведення оперативно-розшукових заходів стало відомо про організацію банди або підготовлений нею напад. Подібна слідча ситуація характеризується наявністю наступних факторів: по-перше, злочинці ще не взялися до активних дій, що, в принципі, надає слідчому певну тактичну перевагу; по-друге, матеріали дослідчої перевірки, як правило, містять вичерпну інформацію про підозрюваних і обставини підготовленого злочину; по-третє, працівники органу дізнання зацікавлені в адекватній оцінці слідчим отриманої ними інформації з метою досягнення визначених цілей.

Основними тактичними завданнями в цій типовій слідчій ситуації є: встановлення місця і часу вчинення злочину, виявлення якомога більшої кількості джерел доказової та орієнтуючої інформації, встановлення місцезнаходження підозрюваних, перевірка їх причетності до вчинення інших злочинів, організація їх затримання у разі наявності підстав, забезпечення відшкодування збитків тощо.

У відповідній програмі розслідування наразі першою дією буде організація і проведення затримання підозрюваних, а далі – виконання програми

розслідуванню конкретного злочину, за підготовку до вчинення якого затримана група; вивчення банди і осіб її членів за відповідними програмами; трансформація даних, отриманих оперативним шляхом, у докази; допити учасників банди та осіб з їх оточення, у тому числі тих, з ким у даний час вони відносин не підтримують; проведення обшуків за місцем проживання і роботи учасників банди з метою виявлення об'єктів, що свідчать про характер групи і причетність певної особи до бандитизму (зброї, різного роду записів, планів, викрадених речей тощо); направлення необхідних запитів і витребування характеристик; освідчення учасників банди, вилучення в них зразків для порівняльних досліджень; призначення судово-психологічної експертизи та інших видів судових експертиз залежно від наявності об'єктів для експертного дослідження.

2. У ході розслідування окремого злочину стає відомо, що він вчинений бандою. Аналізована група ситуацій характеризується наступними факторами: по-перше, слідчому паралельно із доказуванням вчинення «основного» злочину слід встановлювати ознаки банди (організованість, стійкість, озброєність); по-друге, зацікавленість працівників органу дізнання у подальшому співробітництві зі слідчим обмежена відомчими інтересами; по-третє, процесуальні засоби доказування також обмежені; по-четверте, подібні дії слідчого зустрічають активну протидію з боку підозрюваних або інших зацікавлених осіб.

Відповідно, основними тактичним завданнями для цієї типової слідчої ситуації буде: встановлення бандитського характеру та діагностика виду злочину, встановлення ознак банди, а також перешкоджання протидії розслідуванню.

У другій групі типових слідчих ситуацій можна відокремити наступні підвиди ситуацій.

У ситуації – вчинено напад, є потерпілі (які перебувають у тяжкому стані або вбиті), підозрювані з місця події зникли та невідомі, може бути запропонована наступна програма дій: огляд місця події, трупа, речових доказів, опитування свідків та очевидців з метою організації негайного переслідування по «гарячих слідах»; одержання зразків для порівняльного дослідження; виїмка та огляд одягу, взуття потерпілих, призначення криміналістичних експертиз для встановлення фактів контактної взаємодії; призначення балістичної, судово-медичної експертизи трупа або СМЕ ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілим; встановлення і допит свідків, у тому числі очевидців події, знайомих і рідних потерпілих, лікарів швидкої допомоги, прибулих за викликом; використання даних криміналістичних обліків та перевірка за ними даного злочину за способом вчинення злочину, слідами злочину тощо; вивчення характеру дій злочинців під час нападу: погодженості, синхронності, спільності та єдності мети; вивчення аналогічних кримінальних справ (за якими проводиться досудове слідство або припинених), в тому числі за нерозкритими злочинами, а також кримінальних справ про злочини, пов'язані із заволодінням зброями і засобами вчинення бандитських нападів (зброєю, автотранспортом); організація і проведення пошукових оперативних заходів щодо встанов-

лення підозрюваних, місць їх перебування та місць зберігання викраденого, перекриття можливих місць збуту викрадених речей та цінностей, виявлення залишеної або втраченої під час втечі злочинцями зброї, автомашин, інших предметів; інформування через ЗМІ громадськості про обставини події з одночасним повідомленням конфіденційного контактного телефону, за яким очевидці й інші свідки могли б надати інформацію щодо вчиненого злочину.

У ситуації – вчинено нападі, підозрювані з місця події зникли, однак є відомості про них, реалізується, в принципі, аналогічна програма. У зв'язку з тим, що потерпілий і свідки можуть ідентифікувати нападників, додатково необхідно: допитати осіб, що бачили злочинців, про ознаки зовнішності і особливості поведінки учасників бандитського нападу; для пошукових цілей створити композиційні портрети підозрюваних; активно залучати ці дані до пошукових дій та проведення розслідування.

У ситуації – підозрювані затримані на місці нападу чи неподалік від нього одразу після нападу, додатково слід: провести особистий обшук затриманих і огляд місця їх затримання, обшуки за місцем їх проживання, роботи, в інших необхідних місцях; провести освідчення, огляд речей та одягу затриманих для виявлення тілесних ушкоджень, стану сп'яніння, особливих прикмет, слідів злочину та інших речових доказів тощо; вилучити в затриманих одяг, взуття, одержати зразки для порівняльного дослідження; допитати затриманих; пред'явити підозрюваних і вилучене в них майно для впізнання потерпілим, свідкам або очевидцям; призначити необхідні експертизи (судово-медичну, судово-психологічну, судово-балістичну тощо); за необхідності провести очні ставки; перевірити підозрюваних на причетність до скоєння інших злочинів в даному та інших регіонах за даними криміналістичних обліків: за способом вчинення злочину, за слідами, вилученими з місць нерозкритих злочинів, або оперативно-розшуковими засобами і методами.

Такими, на наш погляд, є типові слідчі ситуації та відповідні їм програми розслідування бандитизму. Підсумовуючи викладене, варто звернути увагу на такі рекомендації прикладного плану, які, на наш погляд, суттєво вплинуть на оптимальність та ефективність організації відповідних процесів у рамках слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування бандитизму:

1. Розслідуючи факти бандитизму, важливо організувати доказування за двома паралельними напрямками. Перший – збір доказів на підтвердження вчинених або підготовлених бандою нападів. Другий – збір доказів організації та функціонування банди.

2. При формуванні програми розслідування бандитизму слід враховувати принцип максимального проведення слідчих дій з однією особою або в одному місці та звести до мінімуму проведення повторних або додаткових слідчих дій. Цей раціональний підхід дозволяє скоротити терміни розслідування та виключити повтори у роботі.

3. Комплекси різноманітних заходів, виконання яких обумовлюється конкретною слідчою ситуацією, потребують творчого підходу, адже сформульовані вони таким чином, що не виключена можливість за умови, якщо

яка-небудь слідча дія дезорганізована та її подальше проведення неможливе, заміни її іншою, прийнятною в даній слідчій ситуації.

Список літератури: 1. Васильєв А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М., 1984. 2. Великанов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09). Х., 2002. 3. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т.3. М., 1997. 4. Лисиченко В.К., Батюк О.В. Следственная ситуация и ее значение в криминалистике и следственной практике // Криминалистика и судебная экспертиза. 1988. Вып. 36. 5. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. М., 1982. 6. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования. М., 1985.

Надійшла до редколегії 22.09.05

Л.Я. Гордін

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНИХ ГРУП

Питання створення і функціонування слідчо-оперативних груп, як специфічної форми взаємодії органів досудового слідства та дізнання, на відміну від порядку формування і діяльності слідчої бригади (ст.119 КПК), до цих пір не знайшли свого належного вирішення в чинному кримінально-процесуальному кодексі України. А це призводить до неоднозначного тлумачення в різних правоохоронних органах досить загальних питань, що, в свою чергу, не сприяє ефективності їх діяльності по розкриттю і розслідуванню злочинів.

Так, автори коментаря до КПК України вважають, що правовою підставою створення слідчо-оперативних груп є положення статей 114 і 119 КПК [1, с.185; 2, с.312]. Разом з тим очевидно, що створення і діяльність таких груп принципово відрізняється від проведення слідства у справі кількома слідчими (ст.119 КПК) і від направлення ними доручень органу дізнання про виконання окремих слідчих та розшукових дій (ст.114 КПК). Крім того, динаміка проведення слідчих дій може випереджати відповідне оформлення їх в окреме доручення.

На практиці спроби розв'язання цього питання робляться шляхом видання відомчих нормативних актів [3; 4], що, на нашу думку, є недостатнім. Чітка регламентація питань, що стосуються правових основ створення слідчо-оперативних груп саме в кримінально-процесуальному законі, дозволить на практиці правильно організувати їх діяльність, уникнути непотрібних суперечок, неоднозначного тлумачення понять.

На думку С.В. Слїнька, слід розрізняти два етапи в створенні слідчо-оперативної групи. До першого – організаційного – він відніс кількісне і якісне визначення групи залежно від майбутньої роботи, яку необхідно буде виконати. Другий – процесуальний – повинен завершуватися винесенням компетентною особою постанови про створення групи [5, с.187].

Ми вважаємо, що процес створення СОГ можна умовно поділити на три етапи: внесення ініціативи про її створення, прийняття рішення і документальне оформлення створення групи.